

представленията. Има зрители, запознати добре с пиесите, които се играят, и биха си съставили мнение за тях и без тия материали. За по-голямата част от публиката на нашите театри обаче придружителната

статия е действително нужна. Но тя трябва правилно да насочва вниманието на зрителя към основните проблеми на пиесата, а не да го дезориентира, какъвто е случая със статията на Ст. Каракостов.

ВЕЛИЧКО ВЪЛЧЕВ

ЧОВЕКЪТ В ЛИТЕРАТУРАТА НА СТАРА РУСИЯ

(Д. С. Лихачев, Человек в литературе древней Руси. Издательство Академии наук СССР, Москва-Ленинград, 1958, стр. 186, — 54 илюстрации)

Трудът на Д. С. Лихачов представя една от най-интересните книги, които са излизали напоследък по въпросите на старата руска литература. Поради близостта, която съществува между руската и българската литература в Средновековието, принципната и методологическа страна на тоя труд не може да не заинтересува и българските изследвачи. Авторът си е поставил за задача да характеризира стилистическите системи на изображение на човека в старата руска литература и по тоя начин да посочи своеобразието и художествените достойнства на руската литература през първите седем века от нейното съществуване (XI—XVII в.). Той изхожда от становището, че старата руска литература представя по своята същност художествено явление, художествено творчество. Както сам отбелязва в заключителната глава, дълго време „започваха историята на руското изкуство от XIX в., макар самият факт за съществуване на произведения на изкуството в стара Русия да бе добре известен. След това откриха XVIII в., откриха и великото изкуство на стара Русия, което сега привлича усърдното внимание на цялото културно човечество. „Откриването“ на старата руска литература се извършва несравнено по-бавно. Работите на Ф. И. Буслаев първи обърнаха внимание на художествената страна на старата руска литература. Много направиха за изучаване на художествената същност на руската литература от XI—XVII век А. С. Орлов, В. П. Адрианова-Перетц, Н. К. Гудзий, И. П. Ерьомин, В. Ф. Ржигя. Предстои да се направи още повече, защото старата руска литература е несравнено по-малко „достъпна“ от старото руско изкуство“ (стр. 174).

Д. С. Лихачов изхожда и от друго становище — че старата руска литература не е била неподвижна, застинала, неподле-

жаща на развитие, но че в нея са се извършвали постоянно изменения и че се е развивала. „Ако тая книга — заключава авторът в края на изследването си — помогне да се разколебаят създадените от традицията несправедливи представи за старата руска литература като бедна откъм литературно развитие, то целта на книгата в известна степен ще бъде изпълнена. Но ако тая книга убеди непредубедените читатели още и в това, че изучаването на общите закономерности на развитието на руската литература е невъзможно без основно познаване на старата литература, то нейната цел ще се окаже преизпълнена“ (стр. 174).

Всъщност тая цел се оказва наистина напълно достигната. Д. С. Лихачов е избрал само един проблем — как художествено е видян човекът в староруската литература и художествените методи на неговото изображение. Използувайки богат материал, правейки непрекъснати съпоставки със староруската живопис, преминавайки постоянно от подробния прецизен анализ към смелата синтеза, авторът създава изключително интересна и убедителна картина на развитието на старата руска литература. Неговата книга е резултат на продължителна размисъл и усърдно изследване на фактите. Тя не се е родила изведнъж, за което свидетелствува и обстоятелството, че пет от нейните единадесет глави се явиха предварително в последните няколко години като отделни изследвания. Проблемите на книгата всъщност стоят в центъра на заниманията на Д. С. Лихачов от много години насам; той проучва художествената страна на старата руска литература с дълбоко разбиране и с истинско проникновение. За това свидетелствуват всички негови досегашни, извънредно ценни научни трудове, които го правят един от най-блестящите

представители на съветската литературоведска школа в областта на старата руска литература.

Във встъпителните бележки на новата си книга Д. С. Лихачов изяснява отношението на темата, която разработва, към въпроса за разглеждането на художествената форма в нейното живо единство със съдържанието (стр. 3) и изтъква, че човекът винаги е представял централен обект на литературното творчество. „В съотношение с изображението на човека се намира и всичко останало: не само изображението на социалната действителност, бита, но също и изображението на природата, на историческата изменяемост на света и т. н. В тясна връзка с това как се изобразява човекът се намират и всички художествени средства, прилагани от писателите“ (стр. 4). Твърде важна е бележката, която Д. С. Лихачов прави още в самото начало: „Трябва да се различат две страни в изображението на човека в литературните произведения. От една страна, това е непосредственото виждане („видение“) на човека, неговото разбиране от писателя, от хората на неговата класа и на неговата епоха. От друга страна, това са художествените методи на неговото изображение, изработвани от писателя в съотношение с цялата литература на неговото време. Първото отношение към човека е пасивно възприемащо, второто — активно, творческо, но и двете в последна сметка зависят от социалните отношения на времето, от класовия светоглед на писателя“ (стр. 4).

В начина, по който Д. С. Лихачов разработва поставения проблем, трябва да се отбележи още една особеност: той не отделя в изглеждането от метода, разглежда изображението на човека като даденост, говори за различни стилове в това изображение, като в случая „художественият стил обединява в себе си и общото възприятие на действителността, свойствено на писателя, и художествения метод на писателя, обусловен от задачите, които писателят си е поставил“ (стр. 4). Оттук и основната задача на изследвача — да разкрие и характеризира системата от стилове в историята на старата руска литература.

От методологическо гледище представя интерес още един похват на автора — съпоставките с живописиста. Той обяснява по следния начин твърде големия брой приложени репродукции от произведения на живописиста: „Тяхната цел е да покажат съответствията, които съществуват в изображението на човека в литературата и живописиста. Тия съответствия ни позволяват в много случаи по-дълбоко да разберем и по-отчетливо да почувствуваме особеностите на този или онзи стил в изображението на човека, но тия съответствия не трябва

да се абсолютизират. В един случай живописиста изпреварва литературата и дава значително по-съвършени изображения на човека, в други — литературата отива по-напред от живописиста“ (стр. 4—5). Още тук трябва да изтъкнем, че Д. С. Лихачов прави своите съпоставки много внимателно, не се впуска в обширни анализи на произведенията на живописиста, но винаги успява да намери необходимите елементи за съпоставка, да покаже най-същественото в съотношенията между живопис и литература. Трябва да се отбележи още нещо: произведенията на живописиста, от които са дадени репродукции, са избрани извънредно сполучливо и сами се налагат на вниманието на читателя.

Преминавайки към същността на своето изследване, Д. С. Лихачов набелязва и характеризира следните моменти в системата на художествените стилове в историята на старата руска литература: стил на монументалния историзъм през XI—XIII в.; епически стил през XI—XIII в.; експресивно-емоционален стил в края на XIV—XV в.; стил на „психологическа омиротвореност“ през XV в.; идеализиран биографизъм през XVI в.; криза на средновековната идеализация на човека в житийния жанр в началото на XVII в.; поява на човешкия характер в историческите произведения в началото на XVII в.; характеристика на новото направление в развитието на руската литература през XVII в. чрез проследяване само на един момент — изменение в отношението на писателите и читателите към името на изобразяваното лице; жанрови различия в изображението на хората в старата руска литература; откриване ценността на човешката личност в демократичната литература през XVII в.; „стильът бароко“ през втората половина на XVII век.

Веднага личи какви интересни моменти са засегнати в книгата на Д. С. Лихачов. На някои от тях е отделено повече внимание — като основни в развитието на старата руска литература, на други — по-малко. Авторът не си е поставил за задача да очертае историята на изобразяването на човека, а само да повдигне — както сам отбелязва — „някои общи въпроси, свързани с измененията във формата на изобразяване на човека. Затова книгата е построена не по епохи, а по проблеми“ (стр. 5). Но всъщност в книгата е натрупан богат материал, разгледани са многобройни въпроси, навсякъде се следи историческата връзка между отделните стилове, правят се точни и релефни характеристики на отделните епохи, че действително читателят получава великолепна представа, подчинена на една добре обмислена и дълбока концепция за вътрешното развитие на руската литература през XI—XVII век.

Да проследяваме това развитие подробно не е необходимо; това ще ни отвлече твърде далеч, още повече че нас ни интересува преди всичко методологическата страна в книгата на Д. С. Лихачов. Но все пак не може да не отбележим най-интересните моменти в нея. Книгата започва с глава, посветена на проблема за характера в историческите произведения в началото на XVII век. Сам авторът отбелязва: „Понудно се оказва да започнем книгата с прелома в изобразяването на човека, с кризата на средновековния начин за изобразяване на човека, настъпила в началото на XVII век. След това бе необходимо да се върнем към епохата на класическия разцвет на средновековния монументален стил в изобразяването на човека — към XI—XIII в.“ (стр. 5). Авторът се спира на XVII в. като начало на развитието на новата руска литература; в редица нови черти, които се явяват в литературните произведения, той вижда първите предвестници на литературата на новото време. За пример в това отношение Д. С. Лихачов избира проблема за появата на човешкия характер в литературното изображение. Литературата преди XVII век изобщо не познава този проблем. Тя проявява известен интерес към отделни психологически състояния и то главно в проповедническите и житийни произведения, но не и при изображение на светските герои в руската история. „Ето защо възможността да се угълбим в психологията на историческия деец, да анализираме не отвлечен обект на дидактични разсъждения и не идеален светец и не каквото и да е човешко чувство, психологическо състояние и т. н., а конкретен съвременник в цялата негова сложност, се явява истинско откритие в литературата. И това „откритие“ дотолкова поразило въображението на историческите писатели, че те устремяват своето внимание най-вече именно тук, към сложността на човешката личност, поставят я в центъра на своите съчинения и своето отношение към историческите характери правят главен обект на своето писателство“ (стр. 9—10).

Д. С. Лихачов проследява внимателно това ново явление, търси неговите исторически корени в общественото развитие, в натрупването на опит и знание в социалната борба, в отхода от богословското гледище за човека. Анализирайки голям брой литературни факти, авторът показва как първоначално расте интересът към психологията на историческите личности (още в литературата през XVI в.), след това писателите изобразяват по нов начин човешкия характер, забелязват в него черти, които по-преди не им са били достъпни, осъзнават неговата сложност, съ-

знателно въвеждат нови принципи в характеристиката на историческите лица. Разбира се, тия характеристики са още много далеч от сложното изображение на човешките характери в литературата през XIX в., пътят е дълъг, докато се стигне до нея, но първата крачка вече е направена.

В следващите глави Д. С. Лихачов показва, че също тъй дълъг е и пътят, който руската литература е извървяла от XI до XVII в. в изображението на човешката личност — от стила на монументалния историзъм до откриването на човешкия характер. Авторът проследява и очертава с голямо умение различните стилове в изображението на човека. Една от най-обширните и централни глави в изследването представя характеристиката на монументалния стил през XI—XVII в. (стр. 27—69). Д. С. Лихачов показва, че този стил е свързан тясно с феодалното устройство на обществото и се проявява най-ясно в летописите, съставени по указания на князете. Това е литература официална. В центъра на изображението стои действително човекът, но не сам по себе си, а като представител на определена степен в стълбата на феодалните отношения, изображението е подчинено на обществения йерархизъм; идеализацията на човека е идеализация на неговото обществено положение. Интересът на писателите е насочен преди всичко към върховете на феодалното общество — князете и духовенството. Князете са изобразени в церемониални положения — от позицията на поданиците, а духовенството — с назидателността, свойствена на представителите на черквата; изображенията са условни и схематични. Д. С. Лихачов показва това с подробен анализ на отделните литературни факти, но също тъй и чрез умела съпоставка с произведенията на тогавашната живопис. Той осветлява също и въпроса за отношението на писателя-летописец към неговите герои, за неговото зависимо служебно положение във феодалното общество. Авторът поставя и въпроса за изключенията в тая система на монументален историзъм, за стихийното проникване на някои елементи на реалистичност, на по-точно предаване на натурата, които по-късно ще разрушат системата, особено през XVII в., когато те намират своя проводник в лицето на демократическите слоеве на населението.

Д. С. Лихачов отбелязва още едно явление в изображението на човека през XI—XIII в. — така наречения епически стил, който се проявява „там, дето събитията се записват по следите на народния епос, там, дето образът на човека не се създава в самата литература, а се пренася в нея от фолклора“ (стр. 71). Тук се поставя важният въпрос за отношението между

фолклор и литература. За разлика от монументалния стил, епическият стил никога не обхваща литературната творба изцяло, а само епизодично. Експресивно-емоционалният стил от края на XIV—XV в. вече се насочва към психологическия живот на човека, към психологическите подбуди и преживявания, към сложното разнообразие на силните, експресивно изразени човешки чувства. Той се проявява главно в житийната литература. Всъщност, касае се за своеобразен „абстрактен психологизъм“ — за рисуване на отделни психологически състояния, на емоционални реакции на събития от външния свят, но тия отделни чувства още не се обединяват в характер. Д. С. Лихачов търси обяснение на появата на този стил със съдържанието на литературата, с развитието на философско-религиозната мисъл, с общението между Русия от една страна и южнославянските народи и Византия, с влиянието на исихазма, с идейната криза на феодалната йерархия. По-нататък се отбелязва своеобразната емоционална съзерцателност в изображенията на хората в произведенията на бележития художник от XV в. Андрей Рубльов; тя има и своя паралел в литературата — „психологическата умиротвореност“, самоуглъбеността, емоционалността, лишена от всяка афектация в „Повестта за Петър и Феврония“. През XVI в., когато се образува, разширява и укрепва централизираната руска държава, се явява интерес към биографиите на големите държавни дейци — московските владетели и техните прадеди; в литературата се оформя стилът на идеализиращия биографизъм. Той се проявява и в областта на живописата, където се засилва повествователното начало, композицията на иконите и фреските се усложнява, расте многофигурността на изображенията, тяхната отвлечена дидактика. Всичко това е проява на „своеобразно „количествено“ увеличение на интереса към човека като съставна част на единната феодална държава“ (стр. 113).

Много голям интерес представят и следващите глави „Кризата в средновековната идеализация на човека в житийния жанр“ (стр. 115—118); „От историческото име на литературния герой към измислено име“ (стр. 119—140); „Жанрови различия в изображението на хората“ (стр. 141—150); „Откриване ценността на човешката личност в демократическата литература на XVII в.“ (стр. 151—161); „Стилът бароко“ през втората половина на XVII в.“ (стр. 162—167). Д. С. Лихачов разглежда редица извънредно интересни въпроси във връзка с развитието на руската литература през XVI—XVII в. — преломен период, когато вече се появяват постепенно кълновете на новото литературно направ-

ление. Разкриването на сложността на човешкия характер, на съчетанието от добри и лоши черти в него води към унищожение на средновековната идеализация. Разглеждайки чисто литературните явления, които свидетелствуват за преход към новото литературно направление през XVII в., Д. С. Лихачов се спира обстойно на един особено интересен въпрос: липсата на измислени лица в староруската литература; староруският писател се стреми да увери своите читатели, че всички изобразявани от него лица са съществували; дори чудесата и виденията се представят като реални факти. Авторът показва с многобройни примери как през XVII в., във връзка с появата на демократическата сатира, се потърсват нови форми за художествено обобщение, не без влияние и на фолклора. В литературата се появяват безименни герои или герои с измислени имена, които са тясно свързани с конкретния, реалния живот на своето време. Мени се литературното съзнание на писателя и читателите, менят се средствата на художественото обобщение — и всички тия промени отразяват дългото и трудно движение на литературата по пътя на реализма. През XVII в. вече се развиват чисто литературни жанрове; в демократическата литература се разкрива ценността на човешката личност, изобразява се конфликтът на личността със средата, изчезва средновековният нормативен идеал и литературата постепенно тръгва по новия път на индуктивно художествено обобщение, което се опира на самата действителност.

В кратките си заключителни бележки (стр. 168—174) Д. С. Лихачов прави извънредно интересни изводи за развитието на старата руска литература, за богатството на формите и стиловете ѝ, за връзката ѝ с новата литература, за историческия произход на литературните категории, за художественото опознаване на света в недрата на стилистическите системи. По този път авторът стига и до въпроса за елементите на „реалистичност“ и „реализъм“ в средновековната литература; те се явяват като нарушения на нереалистическите стилистични системи на Средновековието под влиянието на изискванията на живата действителност. Но тия нарушения не създават изведнъж някакво ново начало по пътя на простото механическо натрупване, не се оформят като отделен художествен метод. Това става вече в новия етап на развитието на руската литература, под влияние на действителността. Авторът заключава: „В цялост развитието на руската литература през XI—XVII в. бе прогресивно, литературата постепенно се приближаваше към литературата на новото време, създаваха се условия за възникване и развитие на литера-

турните направления на новото време: класицизъм, романтизъм, реализъм. Но старата руска литература, която подготви почвата за развитие на великата руска литература на новото време и създаде условия за възприемане на ценностите на цялата световна литература, сама обладава непреходни ценности“ (стр. 173—174).

Дори от беглия преглед на въпросите, които поставя и разрешава Д. С. Лихачов в своята извънредно ценна нова книга, се вижда какво голямо значение има изучаването на старата литература както сама за себе си, като твърде особен художествен свят със свои литературни ценности, но също тъй и за изясняване развитието на новата литература. Това особено добре личи на примера на руската литература. Прекрасно аргументираното и задълбочено изследване на Д. С. Лихачов прави решителна крачка напред в това отношение. Оттук и големият интерес, с който се чете неговата книга, ценните истини, които разкриват както неговите анализи, така и неговите синтези. Аргументацията му е винаги богата и разнообразна, особено като се вземат предвид съпоставките с прояви на другите изкуства. Бихме могли да предявим само едно изискване — би се получила по-голяма убедителност в неговите наблюдения и изводи, ако по-често се разглеждаха цялостни произведения и цялостното творчество на отделни писатели в светлината на една или друга стилистическа система.

Книгата на Д. С. Лихачов буди много мисли и у изследвачите на българската литература, особено със своите принципи, методологически проблеми. Ще бъде абсолютна грешка, ако нейните синтези и изводи бъдат пренесени механично върху старата българска литература. Колкото и

да съществува принципна близост между старата българска и старата руска литература, все пак те имат различно историческо развитие, сериозно се различават в богатството на материала и в развитието на отделните жанрове. Макар нашата стара литература да оказва значително влияние върху руската литература в определени исторически моменти, руската литература през XI—XVII в. върви по свой път и стига до извънредно богато и разнообразно развитие, особено в областта на историческия летопис и историческата повест. Оттук и богатството от стилистически системи, които Д. С. Лихачов набелязва в нея, оттук и толкова интересните явления при изображението на човешката личност.

Обаче, независимо от това, и старата българска литература, която цели векове (XI—XII, XV—XVIII) се развива при извънредно тежки условия, в обстановка на опустошително политическо и социално иго, има своите извънредно интересни прояви и проблеми, има свое самотно, национално своеобразие. Огромен теоретичен интерес както с оглед на художествените ценности, които тя крие, така и с оглед на нейното отношение към развитието на новата българска литература, представят цели периоди от нейната история. Осветляването им налага поставянето и решаването на въпроси, близки до ония, които откриваме в книгата на Д. С. Лихачов. Нека се надяваме, че тоя тъй интересен и ценен труд на бележития съветски литературовед ще даде тласък и на българската литературна наука, ще потикне към по-задълбочено проучване на нейните специфични особености като художествено явление.

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

ВЪЗЛОВИ ПРОБЛЕМИ НА ЕСТЕТИКАТА *

Всяка дискусия има свои предпочитани изрази, употребата на които в известни моменти зачестява толкова, че те стават външна характеристика на самата дискусия. Нека си припомним един от тях, който напоследък взе да прониква и в културния печат, въпреки привидната си безсмисленост и тавтологичност. Тъй често чуваме да се казва: „Не трябва да се отбягват проблемните въпроси“: Попридирчивите навярно се усмихват. Езиковедите може и да протестираат. Да се откажем от израза, но безусловно ще трябва да го заменим с друг, защото всяка

нова книга или дори нова статия в областта на естетиката ще привлича вниманието ни към основните, към възловите въпроси.

Ето и новата книга на Философския институт при Съветската академия на науките. Онадсловена твърде обикновено — „Проблеми на естетиката“ — подобно на повечето книги със сходни заглавия тя засяга най-съществените въпроси на марксистко-ленинското учение за изкуството. В първите две статии (от акад. Т. Павлов и Ю. Суворов) се третира въпросът за основния подход и предмета на естетиката, а в останалите две (на В. Разумний и И. Масеев) също се подчертава: „Твърде характерно е, че стремежът да се определи теоретически същността на изкуството“

* „Проблеми естетики“, Издателство АН СССР, 1958 г., стр. 172.